

Jolanta Drobot¹

Uniwersytet w Białymstoku

UBEZWŁASNOWNIENIE CAŁKOWITE NA TLE ROZWIĄZAŃ EUROPEJSKICH

ABSTRACT

Total incapacitation in comparison with European solutions

Total incapacitation is a civil law institution that significantly affects an individual's ability to self-determine. The years-long ongoing discussion on the compliance of this institution with the Polish Constitution encourages an examination of whether the regulations concerning incapacitation do actually protect the interests of the disabled person and whether they are consistent with the contemporary reality of life for people with intellectual disabilities. Many European countries are stepping away from a strict framework of depriving individuals of their capacity to perform acts in law through incapacitation. This study contains legal recommendations that the Polish legislature should consider in its further attempts to amend civil law in the matter of incapacitation and the care of people with disabilities.

Keywords: total incapacitation, partial incapacitation, legal capacity, capacity to perform acts in law

¹ Doktorantka na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku. Prawnik w Kancelarii Radców Prawnych Bieluk i Partnerzy.

Słowa kluczowe: ubezwłasnowolnienie całkowite, ubezwłasnowolnienie częściowe, zdolność prawna, zdolność do czynności prawnych

1. Wstęp

Ubezwłasnowolnienie całkowite zostało uregulowane w Księdze Pierwszej – część ogólna ustawy z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny². Zasadniczym celem omawianej instytucji jest zapewnienie ochrony interesów osoby, która z uwagi na swój stan zdrowia nie jest w stanie samodzielnie podejmować czynności prawnych dotyczących jej spraw. Wskazuje się, że od czasu wprowadzenia Kodeksu cywilnego do porządku prawnego przepisy konstruujące przesłanki ubezwłasnowolnienia całkowitego nie podlegały nowelizacji³. Tymczasem na przestrzeni lat dochodziło do zmian w ułatwianiu osobom chorym psychicznie czy też upośledzonym umysłowo funkcjonowania w życiu codziennym samodzielnie bądź przy pomocy innych osób. Zawdzięczać to należy przede wszystkim rozwojowi psychologii i medycyny. Nowoczesne metody leczenia w wielu przypadkach prowadzą do osiągnięcia stanu zdrowia pacjenta pozwalającego mu na świadome podejmowanie decyzji. Już w latach 70. XX w. dostrzegano potrzebę wytworzenia bardziej powszechnych form pomocy w załatwianiu spraw życiowych przez osoby ubezwłasnowolnione całkowicie. Zwracano uwagę na istnienie dużej różnorodności i złożonego charakteru spraw do załatwienia, w których niezbędne jest zachowanie zdolności do działań prawnych. Zmiany metod postępowania leczniczego wobec osób leczonych psychiatrycznie, stosowanie systemu „otwartych drzwi”, urlopowanie pacjentów szpitalnych na krótkie pobyty w domu powodowały, iż również pacjenci szpitali psychiatrycznych bez nadzoru i pomocy

2 T.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1145 z późn. zm., dalej jako k.c.

3 L. Ludwiczak, *Ubezwłasnowolnienie w polskim systemie prawnym*, Warszawa 2012, s. 13; M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia w perspektywie unormowań Konstytucji RP oraz konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*, Gdańskie Studia Prawnicze, t. XL, 2018, s. 151; M. Domański, *Ubezwłasnowolnienie w prawie polskim a wybrane standardy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 17/2014, s. 9.

lekarzy szpitala stawali wobec złożonych zagadnień prawnych z zakresu prawa cywilnego czy też prawa pracy⁴.

Zaskakujące jest jednak, że w Polsce liczba osób ubezwłasnowolnionych całkowicie stale rośnie. W 1985 r. odnotowano około 24 tys. osób ubezwłasnowolnionych, w 2008 r. liczba ta wynosiła 60 tys., zaś w 2012 r. były to 74 tys. osób. Szacuje się, że w 2019 r. około 90 tys. osób w Polsce było ubezwłasnowolnionych całkowicie⁵. Warto również zwrócić uwagę na przewagę orzekania ubezwłasnowolnienia całkowitego nad ubezwłasnowolnieniem częściowym. W 2006 r. uwzględniono 5497 wniosków o ubezwłasnowolnienie całkowite, podczas gdy częściowe ubezwłasnowolnienie orzeczono wobec 692 osób. W 2014 r. liczba wydanych postanowień o ubezwłasnowolnieniu całkowitym wzrosła do 7728, natomiast o ubezwłasnowolnieniu częściowym zapadły 823 postanowienia. W I półroczu 2019 r. odnotowano aż 4977 postanowień o ubezwłasnowolnieniu całkowitym. Częściowo ubezwłasnowolniono „jedynie” 386 osób⁶.

Podczas gdy w Polsce rośnie znaczenie ubezwłasnowolnienia całkowitego, część krajów Europy zastępuje omawianą instytucję regulacjami bardziej elastycznymi. Proponowane rozwiązania mają na celu pomóc osobom dorosłym, których stan zdrowia nie pozwala na samodzielne dokonywanie czynności prawnych, przy określeniu sfery swobody działania tych osób w swoich sprawach. W niniejszym opracowaniu zostanie podjęta analiza rozwiązań funkcjonujących w innych porządkach prawnych. Rozważania te będą zmierzały do ustalenia, czy na tle rozwiązań europejskich polskie regulacje pozwalają na realizację podstawowego celu ubezwłasnowolnienia⁷. Niezbędne będzie określenie, czy istnieją instrumenty prawne, które pozwalają na modyfikację obowiązujących regulacji bądź

4 J. Fiutowski, *Zdolność do czynności prawnych osób z zaburzeniami psychicznymi w świetle analizy spraw o ubezwłasnowolnienie*, „Psychiatria Polska” 5/1976, s. 515–521.

5 Pismo procesowe Rzecznika Praw Obywatelskich złożone w sprawie prowadzonej przed Trybunałem Konstytucyjnym, SK 23/18, s. 14, dostęp 25 stycznia 2020 r., <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Stanowisko%20RPO%20dla%20TK%20w%20sprawie%20ubezw%20C5%82asnowolnienia.pdf>.

6 Ewidencja spraw o ubezwłasnowolnienie w sądach okręgowych – I instancja w latach 2004–2018 oraz w I półroczu 2019 r., dostęp 25 stycznia 2020 r., <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/>.

7 L. Ludwiczak, *op. cit.*, s. 13.

zastąpienie ich innymi mechanizmami prawnymi w taki sposób, aby pogodzić swobodę działania podopiecznych z ochroną ich interesów.

2. Pojęcie i skutki ubezwłasnowolnienia całkowitego w polskim Kodeksie cywilnym

Istota ubezwłasnowolnienia całkowitego została wyrażona w art. 13 § 1 k.c. Zgodnie z tym przepisem osoba, która ukończyła lat 13, może być ubezwłasnowolniona całkowicie, jeżeli skutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, nie jest w stanie kierować swym postępowaniem. Z § 2 tego przepisu wynika, że dla ubezwłasnowolnionego całkowicie ustanawia się opiekę, chyba że pozostaje on jeszcze pod władzą rodzicielską. Stosownie do powyższej regulacji możliwość orzeczenia ubezwłasnowolnienia całkowitego osoby fizycznej uzależniona jest od spełnienia łącznie dwóch przesłanek:

- 1) ukończenia przez osobę fizyczną 13. roku życia,
- 2) braku możliwości kierowania swoim postępowaniem wskutek wystąpienia choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innych zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii.

Nie budzi wątpliwości, że osoba fizyczna przed ukończeniem 13. roku życia w ogóle nie ma zdolności do czynności prawnych. Z kolei niemożność kierowania swym postępowaniem odnoszona jest do dysfunkcji mentalnej wywołanej chorobą psychiczną, niedorozwojem umysłowym lub innymi zaburzeniami psychicznymi, w szczególności pijaństwem lub narkomanią. Pojęcie „niemożność” wskazuje na brak mentalnego, świadomego kontaktu z otoczeniem i na niemożność intelektualnej oceny swojej sytuacji. Nie może to dotyczyć osób, które z powodu swojej ułomności bądź inwalidztwa (np. wylewu, skutków wypadku, utraty wzroku, słuchu, mowy) mają bardzo utrudniony kontakt z otoczeniem, ale ich zdolności intelektualne nie zostały istotnie naruszone lub ograniczone⁸.

⁸ T. Sokołowski, *Komentarz do art. 13 k.c.*, [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Część ogólna*, A. Kidyba (red.), Warszawa 2012, s. 81.

W doktrynie prawniczej przez niemożność kierowania swym postępowaniem rozumie się brak możliwości dokonywania świadomych i swobodnych czynności prawnych, przy czym niemożność ta nie odnosi się do żadnej innej aktywności niż dokonywanie czynności prawnych⁹. Omawiany termin rozumiany jest w orzecznictwie w szerszym kontekście jako brak świadomego kontaktu z otoczeniem, brak możliwości intelektualnej oceny swojej sytuacji, swojego zachowania i wywołanym nim następstw¹⁰. Niemożność kierowania swym postępowaniem odnosi się zarówno do sfery stosunków cywilnoprawnych, jak i do stosunków regulowanych innymi gałęziami prawa¹¹, w tym do stosunku pracy.

Zasadniczym następstwem orzeczenia wobec osoby fizycznej ubezwłasnowolnienia całkowitego jest nieważność dokonywanej przez nią czynności prawnej (art. 14 § 1 k.c.). Wyjątkiem od tej zasady jest zezwolenie na samodzielne dokonywanie przez osobę ubezwłasnowolnioną całkowicie umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego. Umowa taka staje się ważna z chwilą jej wykonania, chyba że pociąga za sobą rażące pokrzywdzenie osoby niezdolnej do czynności prawnych (art. 14 § 2 k.c.). Skutki ubezwłasnowolnienia całkowitego uregulowane są również w innych przepisach prawa. Osoba ubezwłasnowolniona całkowicie nie może sporządzić testamentu¹², nie ma prawa udziału w referendum oraz czynnego prawa wyborczego¹³, nie może zawrzeć małżeństwa¹⁴ czy też wykonywać niektórych zawodów¹⁵.

9 P. Księżak, *Komentarz do art. 13 k.c.*, [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Tom I. Przepisy wprowadzające. Część ogólna. Własność i inne prawa rzeczowe*, K. Osajda (red.), Warszawa 2013, s. 357; podobnie M. Serwach, *Komentarz do art. 13 k.c.*, [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Część ogólna*, M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak (red.), Warszawa 2014, s. 197.

10 Postanowienie SN z 17 marca 2013 r., I CSK 122/13, LEX nr 1353039, postanowienie SN z 6 września 2017 r., I CSK 331/17, LEX nr 2382434.

11 S. Dmowski, *Komentarz do art. 13 k.c.*, [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, S. Dmowski, S. Rudnicki, Warszawa, 2011, s. 87.

12 Art. 944 § 1 k.c.

13 Art. 10 § 2 pkt 3) ustawy z 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy, t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 684 z późn. zm.

14 Art. 62 ust. 2 Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. nr 78, poz. 483 z późn. zm.), art. 11 § 1 ustawy z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 2086 z późn. zm.).

15 Art. 4b ust. 1 pkt 4) ustawy z 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze, t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1513 z późn. zm., art. 24 ust. 1 pkt) 4 ustawy z 6 lipca 1982 r. o radcach

Spór w doktrynie prawa pracy wywołuje możliwość podjęcia i realizacji stosunku pracy przez osobę ubezwłasnowolnioną całkowicie. Część doktryny prawa pracy wyraża zdanie, że nie może ona zawrzeć umowy o pracę¹⁶. Wskazuje się, że wniosek taki wynika z art. 22 § 3 k.p. Wedle tego przepisu osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może bez zgody przedstawiciela ustawowego nawiązać stosunek pracy oraz dokonywać czynności prawnych, które dotyczą tego stosunku. Jednakże gdy stosunek pracy sprzeciwia się dobru tej osoby, przedstawiciel ustawowy za zezwoleniem sądu opiekuńczego może stosunek pracy rozwiązać. Podnosi się, że powyższy przepis dopuszcza możliwość zawarcia umowy o pracę przez osobę posiadającą co najmniej ograniczoną zdolność do czynności prawnych. Osoba ubezwłasnowolniona całkowicie nie posiada tzw. zdolności pracowniczej w obszarze prawa pracy. Oznacza to, że nie może ona podejmować żadnych czynności prawnych związanych ze stosunkiem pracy. Dodatkowo zawarcie umowy o pracę stanowi rodzaj czynności prawnej, która nie może być dokonana przez przedstawiciela ustawowego¹⁷.

Wyrażane są również przeciwnie opinie, w myśl których osoby ubezwłasnowolnione całkowicie mogą zawierać umowy o pracę i realizować zatrudnienie. Zdaniem M. Gersdorf osiągnięcie określonego wieku jest jedynym i wystarczającym warunkiem do podjęcia pracy¹⁸. Co więcej, Kodeks pracy nie zawiera zakazu zatrudniania osób ubezwłasnowolnionych całkowicie. Tak jak w przypadku stosunków cywilnoprawnych czynności prawnych związanych ze stosunkiem pracy może dokonywać opiekun¹⁹.

prawnych, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 2115 z późn. zm., art. 28 pkt 2) ustawy z 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej, t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 576 z późn. zm.).

16 Tak m.in. Z. Salwa, *Prawo pracy w PRL w zarysie*, Warszawa 1989, s. 123; G. Goździewicz, *Podmiotowość pracownicza*, [w:] *System prawa pracy. Indywidualne prawo pracy. Część ogólna*, Warszawa 2017, s. 128; J. Stelina, *Prawo pracy*, Warszawa 2018, s. 124; T. Zieliński, G. Goździewicz, *Komentarz do art. 22 k.p.*, [w:] *Komentarz do Kodeksu pracy*, L. Florek (red.), Warszawa 2011, s. 151; Pismo procesowe Rzecznika Praw Obywatelskich..., s. 4.

17 T. Liszcz, *Prawo pracy*, Warszawa 2018, s. 141.

18 M. Gersdorf-Giaro, *W kwestii pracowniczej zdolności prawnej*, „Nowe Prawo” 5/1979, s. 51.

19 D. Karkowska, *Prawo medyczne pielęgniarek*, Warszawa 2013, s. 284; R. Sadlik, *op. cit.*

W mojej ocenie należy przychylić się do drugiego z powyżej przedstawionych poglądów. Uważam, że prawo pracy nie zabrania nawiązywania stosunków pracy przez osoby ubezwłasnowolnione całkowicie. Wniosek taki należy wyprowadzić z treści art. 22 § 3 k.p., z którego wynika wyłącznie rozszerzenie uprawnień osób o ograniczonej zdolności do czynności prawnych o samodzielne zawarcie umowy o pracę. Przepis ten nie formułuje zakazu nawiązywania stosunków pracy przez osoby ubezwłasnowolnione całkowicie. Zastrzec jednak trzeba, że czynność prawna w postaci zawarcia umowy o pracę musiałaby zostać dokonana przez opiekuna osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie. Wniosek ten znajduje potwierdzenie w aktualnym orzecznictwie²⁰.

3. Ubezwłasnowolnienie w wybranych państwach Europy

W większości państw odchodzi się obecnie od sztywnego ograniczania praw i wolności osób chorych psychicznie, upośledzonych lub uzależnionych na rzecz regulacji bardziej elastycznych, dopasowanych do konkretnych sytuacji przez sąd orzekający w danej sprawie²¹.

W Austrii ubezwłasnowolnienie zostało zastąpione w 1984 r. instytucją zarządzenia (*Sachwalterschaft*) orzekanego wobec osoby pełnoletniej. Zakres zdolności do czynności prawnych osób fizycznych przed ukończeniem 18. roku życia jest uzależniony od osiągnięcia określonego wieku. Dzieci do 7. roku życia nie posiadają zdolności do czynności prawnych z wyjątkiem drobnych transakcji dokonywanych na podstawie tzw. prawa kieszonkowego (*Taschengeldgerecht*). W myśl ustalonych reguł transakcja staje się ważna z chwilą uiszczenia przez dziecko zapłaty. Transakcje z odroczonej płatnością uznawane są za nieważne. Z kolei dzieci w wieku 7–14 lat mogą podejmować czynności prawne, które przynoszą wyłącznie korzyści. W przeciwnym razie czynność prawna wymaga potwierdzenia przez opiekuna. Osoby w wieku od 14 do 18 lat

²⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 5 kwietnia 2018 r., III AUa 837/17, LEX nr 2482908.

²¹ Wyrok TK z 7 marca 2007 r., K 28/05, LEX nr 257749.

mogą dokonywać większości czynności prawnych, które jednak opiekun może anulować z ważnych powodów²².

W latach 90. w Niemczech instytucję ubezwłasnowolnienia (*Entmündigung*) zastąpiono koncepcją opieki nad dorosłymi. Ustawodawca opierał się na przekonaniu, że osobom niepełnosprawnym powinno zapewnić się należytą opiekę, a nie pozbawiać ich zdolności do czynności prawnych. Zgodnie z prawem niemieckim opiekun może uzyskać uprawnienia do prawnego zastępstwa podopiecznego. Istnieje zatem wymóg uzyskania w ramach zakresu zadań powierzonych opiekunowi jego zgody na określoną czynność podopiecznego. W efekcie przewidziano instrumenty prawne ograniczające swobodę samodzielnego dokonywania czynności prawnych przez osobę z zaburzeniami psychicznymi. Nie jest to jednak uwarunkowane brakiem możliwości do samodzielnego działania opiekuna. W tym zakresie istotną rolę pełni sąd, który powinien określić katalog czynności wymagających zgody opiekuna. Ponadto rolą sądu jest zweryfikowanie ewentualnych niebezpieczeństw groźących podopiecznemu w zakresie czynności, których może dokonywać samodzielnie. Przyjęty system przypomina polskie rozwiązania prawne dotyczące ubezwłasnowolnienia częściowego, gdzie osobie ubezwłasnowolnionej przyznaje się swobodę w zawieraniu umów należących do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego bez zgody przedstawiciela ustawowego (art. 20 k.c.)²³. Warto dodać, że w 2005 r. wprowadzono dodatkowe obostrzenie w ustanawianiu opieki dla osoby pełnoletniej. Nie można ustanowić opiekunem osoby, na którą nie wyraża zgody zainteresowany²⁴.

22 R. Pudło, *Ubezwłasnowolnienie – doktryna, wątpliwości, alternatywy*, „Psychiatria po Dyplomie” 3/2012, t. 9, s. 45.

23 I. Markiewicz, J. Heitzman, A. Pilszyk, *Ubezwłasnowolnienie – instytucja wciąż potrzebna?*, „Psychiatria” 11/2014, s. 203–210; R. Pudło, *op. cit.*, s. 45; U. Ernst, *Ubezwłasnowolnienie*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 4/2010, s. 29–30.

24 Podkreślił to TK w wyroku w sprawie K 28/05; szerzej na ten temat: M. Szeroczyńska, *Ubezwłasnowolnienie i alternatywne formy pomocy w realizowaniu zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością intelektualną, w regulacjach międzynarodowych oraz w prawie obcym, na przykładzie Estonii, Niemiec, Szwecji, Wielkiej Brytanii i Kanady (stanu Manitoba)*, [w:] *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie, to co? Prawne formy wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną*, K. Kędzióra (red.), Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego, Warszawa 2012, s. 45–48.

Po zniesieniu w Austrii i Niemczech instytucji ubezwłasnowolnienia w dalszym ciągu poszukiwano rozwiązań, które w jak najszerszym zakresie uwzględniałyby wolę podopiecznego. Z tego też powodu wprowadzono instytucję pełnomocnictwa na przyszłość (*Vorsorgevollmacht*). Umożliwia ono osobom dorosłym decydowanie o osobie opiekuna powołanego dla nich w razie utraty zdolności do samodzielnego działania poprzez złożenie oświadczenia o odpowiedniej treści. Sąd przy ustalaniu opiekuna na przyszłość nie jest jednak związany oświadczeniem osoby dorosłej o ewentualnym opiekunie. Musi jednak wziąć je pod uwagę przy wydawaniu decyzji²⁵.

Z kolei holenderski kodeks cywilny przewiduje instytucję mentoringu na rzecz osoby dorosłej. Zgodnie z art. 450 ust. 1 holenderskiego kodeksu cywilnego sąd może ustanowić opiekę mentorską dla osoby dorosłej, która ze względu na swój stan psychiczny lub fizyczny jest czasowo lub trwale niezdolna do czuwania nad swoimi interesami. Wedle ust. 3 tego przepisu mentoring może zostać ustanowiony, jeżeli można oczekiwać, że osoba dorosła znajdzie się w sytuacji wskazanej w ust. 1, dającej się przewidzieć w przyszłości. Podobnie jak w przypadku rozwiązań austriackich czy niemieckich prawo cywilne w Holandii przewiduje, że sąd przy wyznaczaniu osoby mentora kieruje się wyraźną preferencją zainteresowanego, chyba że istnieją uzasadnione powody, aby sprzeciwić się takiemu wyznaczeniu (art. 452 ust. 3 kodeksu cywilnego Holandii). Zaznacza się przy tym, że jeśli osoba dorosła pozostaje w związku małżeńskim, związku partnerskim lub ma innego towarzysza życia, przy wyznaczaniu mentora osoby te brane są pod uwagę w pierwszej kolejności. W braku takich osób w kręgu najbliższych zainteresowanego kandydatem na mentora mogą być rodzice, dzieci bądź rodzeństwo osoby dorosłej (art. 452 ust. 4 kodeksu cywilnego Holandii). Mentorem może zostać wyznaczona również osoba prawna, o ile ma pełną zdolność do czynności prawnych (art. 452 ust. 5 kodeksu cywilnego Holandii)²⁶.

Osoba dorosła objęta opieką mentorską nie może zasadniczo dokonywać czynności prawnych związanych m.in. z opieką czy leczeniem.

²⁵ U. Ernst, *op. cit.*, s. 30; R. Pudło, *op. cit.*, s. 54.

²⁶ Burgerlijk Wetboek, Boek 1, <https://wetten.overheid.nl/BWBR0002656/2019-01-29> (dostęp: 25 stycznia 2020).

W jej imieniu występuje mentor. Pozostawia się jednak możliwość samodzielne działania osoby dorosłej w wyraźnie zakreślonych sprawach. W takich sytuacjach rolą mentora jest doradzanie osobie dorosłej w podejmowaniu określonych czynności prawnych i monitorowanie jej interesów. Mentor może sprzeciwić się danej czynności prawnej, jeśli jest to konieczne w celu zapobieżenia krzywdzie zainteresowanej osoby (art. 453 kodeksu cywilnego Holandii). Jest on również zobowiązany angażować osobę dorosłą w samodzielne wykonywanie jej obowiązków i dokonywanie czynności prawnych, jeżeli można ją uznać za zdolną do rozsądnej oceny swoich interesów (art. 454 ust. 1 kodeksu cywilnego Holandii)²⁷.

Również we Francji dokonano gruntownych zmian przepisów o ubezwłasnowolnieniu. Przypominają one jednak polską konstrukcję ubezwłasnowolnienia całkowitego i częściowego. W rozdziale II francuskiego kodeksu cywilnego dotyczącego środków ochrony prawnej osób dorosłych (art. 425–494(12) *Des mesures de protection juridique des majeurs*) przyznano sądom narzędzia do ograniczania w różnym stopniu zdolności do czynności prawnych²⁸. Różnicowanie to zależy głównie od stanu zdrowia osoby, której pomoc ma dotyczyć. Przykładowo stosownie do art. 440 francuskiego kodeksu cywilnego osoba, która nie jest w stanie samodzielnie podejmować czynności prawnych, może korzystać z pomocy kuratora. Natomiast opieka jest wymagana, gdy zostanie ustalone, że osoba niepełnosprawna musi być w sposób stały reprezentowana przy prowadzeniu jej spraw. Opieka ustanawiana jest, gdy zarówno ochrona sądu, jak i kuratela nie są w stanie zapewnić wystarczającej ochrony interesów podopiecznego²⁹.

W Szwecji od 1989 r. nie funkcjonuje instytucja ubezwłasnowolnienia³⁰. Wypracowano za to trzy podstawowe formy wspierania osób niepełnosprawnych w podejmowaniu czynności prawnych. Pierwszą z nich jest powiernictwo (*trusteeship*)³¹. Sąd wyznacza zakres kompetencji po-

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ U. Ernst, *op. cit.*, s. 30.

²⁹ Code civil, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT-000006070721&dateTexte=20191215> (dostęp: 25 stycznia 2020 r.).

³⁰ R. Pudło, *op. cit.*, s. 45.

³¹ M. Szeroczyńska, *op. cit.*, s. 48.

wiernika co do czynności prawnych dokonywanych za podopiecznego. Tylko w tych sferach osoba niepełnosprawna traci zdolność do czynności prawnych³². W pozostałych sprawach posiada ona pełną zdolność do czynności prawnych i może samodzielnie decydować. Ponadto prawo szwedzkie reguluje formę wsparcia dla osób niepełnosprawnych w postaci tzw. kustodii. Osoba pełniąca funkcję tzw. kustodiana ma za zadanie wspieranie podopiecznego w podejmowaniu decyzji. Kustodian wyznaczany jest przez sąd dla osób, które z powodu choroby, niepełnosprawności intelektualnej, słabego stanu zdrowia lub z innych przyczyn potrzebują wsparcia w zapewnieniu ochrony ich praw, zarządzaniu majątkiem bądź realizacji ich potrzeb. Regulacje w Szwecji przewidują również możliwość reprezentacji przez osobę trzecią w ramach pełnomocnictwa (*power of attorney*). Niemniej pełnomocnictwo może zostać udzielone tylko przez osobę w pełni świadomą podejmowanych decyzji. Jeśli wynika to z treści pełnomocnictwa, pełnomocnik posiada prawo do reprezentacji mocodawcy po faktycznej utracie przez niego kompetencji decyzyjnych w zakresie, w jakim pełnomocnictwo zostało mu udzielone. Jeśli osoba dorosła wyznaczyła pełnomocnika, nie ustanawia się dla niej powiernika ani kustodiana³³.

Włoskie prawo cywilne przewiduje instrumenty prawne zbliżone do polskich rozwiązań o ubezwłasnowolnieniu częściowym polegające na pomocy osobom niepełnosprawnym w podejmowaniu czynności prawnych. Jednym z rozwiązań jest tzw. administracja wsparcia (*amministrazione di sostegno*)³⁴. Jak wynika z art. 404 włoskiego kodeksu cywilnego, osoba, która z powodu choroby lub upośledzenia fizycznego lub psychicznego nie jest w stanie, częściowo lub czasowo, zapewnić ochrony własnych interesów, może uzyskać pomoc administratora wsparcia wyznaczonego przez sąd opiekuńczy. Przy wyznaczaniu przez sąd administratora wsparcia dla osoby niepełnosprawnej oznacza się zakres czynności, których może on dokonywać za beneficjenta opieki. Sąd określa

32 A. Iwanowska, *Ubezwłasnowolnienie: stop dla osób wykorzystujących podopiecznych*, „Rzeczpospolita”, wydanie z 24 czerwca 2016 r., <https://www.rp.pl/Opinie/3062-49973-Ubezwlasnowolnienie-stop-dla-osob-wykorzystujacych-podopiecznych.html> (dostęp: 15 grudnia 2019 r.).

33 M. Szeroczyńska, *op. cit.*, s. 48.

34 R. Pudło, *op. cit.*, s. 45.

także katalog czynności prawnych, jakie mogą być dokonywane przy pomocy administratora wsparcia. W myśl art. 409 włoskiego kodeksu cywilnego beneficjent zachowuje zdolność do czynności prawnych w zakresie wszystkich działań, które nie wymagają wyłącznej reprezentacji lub niezbędnej pomocy administratora wsparcia. Beneficjent administracji wsparcia może w każdym przypadku podjąć niezbędne działania w celu zaspokojenia jego potrzeb codziennego życia³⁵.

Równoległe do instytucji administracji wsparcia funkcjonuje ubezwłasnowolnienie (*interdizione*) zbliżone w swej konstrukcji prawnej do ubezwłasnowolnienia całkowitego w polskim Kodeksie cywilnym³⁶. W myśl art. 414 włoskiego kodeksu cywilnego zabronione jest dokonywanie czynności prawnych przez osoby upośledzone, które nie są w stanie zadbać o swoje interesy. W art. 415 włoskiego kodeksu cywilnego został wskazany katalog osób, wobec których możliwe jest orzeczenie ubezwłasnowolnienia. Przewiduje się, że ubezwłasnowolnienie może nastąpić w przypadku osoby starszej w razie niedomagań umysłu czy też wobec osób nadużywających alkoholu lub narkotyków, co może narazić rodzinę takiej osoby na szkodę majątkową. Co ciekawe osobą ubezwłasnowolnioną może być osoba niesłysząca oraz osoba niewidoma od urodzenia bądź od wczesnego dzieciństwa. Warunkiem orzeczenia ubezwłasnowolnienia tych osób jest brak otrzymania wystarczającego wykształcenia, gdy okaże się, że są całkowicie niezdolne do zaspokajania własnych interesów³⁷.

Rezygnacja z instytucji ubezwłasnowolnienia nastąpiła również w Gruzji po wydaniu wyroku sądu konstytucyjnego Gruzji z 8 października 2014 r. w sprawie Irakli Kemoklidze i Davit Kharadze przeciwko parlamentowi Gruzji³⁸. Stwierdzono, że regulacje dotyczące ubezwłasnowolnienia są niezgodne z konstytucją, bowiem przepisy prawa cywilnego dotyczące ubezwłasnowolnienia zbyt daleko ingerują w autonomię woli jednostki³⁹. Na skutek wydania wyroku sądu konstytucyjnego

35 Codicile civile, <https://www.ipsoa.it/codici/cc/11/t1> (dostęp: 15 grudnia 2019 r.).

36 Podkreślił to TK w wyroku w sprawie K 28/05, R. Pudlo, *op. cit.*, s. 45.

37 Codicile civile.

38 N2/4/532, 533, <http://constcourt.ge/uploads/other/2/2508.pdf> (dostęp: 15 grudnia 2019 r.).

39 M. Szwed, *Likwidacja konstrukcji ubezwłasnowolnienia w Gruzji po wyroku Sądu Konstytucyjnego z 8 października 2014 r.*, „Przegląd Legislacyjny” 1/2017, s. 65.

zlikwidowano instytucję ubezwłasnowolnienia. W miejsce dotychczasowych regulacji wprowadzono pojęcie osoby potrzebującej wsparcia psychospołecznego. Terminem tym określa się osobę fizyczną cierpiącą na trwale zaburzenia psychiczne lub intelektualne, które w relacji z innymi przeszkodami uniemożliwiają jej uczestniczenie w życiu publicznym na równi z innymi osobami, jak również utrudniają jej wyrażanie swojej woli i podejmowanie świadomych decyzji w obszarach zakreślonych przez sąd. Ostatecznie osoby dorosłe z niepełnosprawnością psychiczną lub intelektualną nie są obejmowane opieką, a jedynie wsparciem. Na osobie wspierającej ciąży obowiązek monitorowania świadczeń medycznych udzielanych podopiecznemu, ustalania jej życzeń i preferencji oraz pomagania w podejmowaniu decyzji. W zależności od treści orzeczenia sądu ustanawiającego wsparcie osoba wspierająca powinna pomagać osobie wspieranej w zawieraniu umów poprzez wyjaśnienie warunków oraz skutków prawnych. Wyjątkowo, gdy nie jest możliwe ustalenie woli osoby wspieranej przez okres dłuższy niż miesiąc i gdy jest to potrzebne do zapobieżenia powstania poważnych szkód po stronie osoby wspieranej, sąd może udzielić osobie wykonującej wsparcie stosownego upoważnienia do dokonywania niezbędnych czynności prawnych w imieniu osoby wspieranej⁴⁰.

Ubezwłasnowolnienie w postaci klasycznej (*incapacitación*) istnieje nadal w Hiszpanii⁴¹.

Wnioski

Od dłuższego czasu postuluje się zmianę polskich regulacji dotyczących ubezwłasnowolnienia. Zwraca się uwagę, że przepisy dotyczące analizowanej instytucji nie były nowelizowane od czasu umieszczenia ich w Kodeksie cywilnym. Formuluje się zarzuty, że instytucja ubezwłasnowolnienia oparta jest na archaicznej terminologii. Określenie „choroba psychiczna” nie występuje w podstawowych systemach klasyfikacji

⁴⁰ *Ibidem*, s. 77–80.

⁴¹ R. Pudło, *op. cit.*, s. 45.

zaburzeń psychicznych. Z kolei pojęcie „niedorozwój umysłowy” uważane jest za nieprecyzyjne, stygmatyzujące i niepoprawne. W naukach medycznych oba pojęcia zostały zastąpione terminem „niepełnosprawność intelektualna”⁴².

Poważną wadą omawianej instytucji jest to, że ubezwłasnowolnienie całkowite powoduje utratę pełnej zdolności do czynności prawnych w niemalże każdej sferze życia danej osoby. Na tle rozwiązań europejskich zakładających wspomaganie podopiecznego w dokonywaniu czynności prawnych polskie regulacje niezmiennie prowadzą do pozbawienia osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie gwarancji uwzględnienia jej woli i preferencji w prowadzeniu jej spraw. Przychyłam się do opinii, że omawiana instytucja nie uwzględnia wymagania proporcjonalności i jest w znikomym stopniu dostosowana do indywidualnej sytuacji osoby niepełnosprawnej. Moim zdaniem trzeba zgodzić się, że tak unormowane ubezwłasnowolnienie jest instrumentem wątpliwym aksjologicznie i nieefektywnym. Jeśli zostanie zastosowane, narusza autonomię osoby dotkniętej chorobą psychiczną, pozbawiając ją możliwości samodzielnego prowadzenia swoich spraw nawet w tym zakresie, w jakim mogłaby to czynić samodzielnie, np. podjąć zatrudnienie, decydować o sposobie leczenia⁴³.

Uważam, że instytucje wspierania osób niepełnosprawnych obowiązujące w Niemczech, Holandii czy w Szwecji pozwalają w sposób najbardziej adekwatny dostosować formę pomocy do indywidualnych potrzeb osoby niepełnosprawnej. W podobnym kierunku powinny zmierzać prace nad nowelizacją polskiego prawa cywilnego. Regulacje obowiązujące w tych państwach powinny być wzorem do wprowadzenia podobnych instytucji w prawie polskim. W latach 2012–2015 Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego podjęła próbę zmodyfikowania dotychczasowych unormowań pod kątem rozwiązań wyznaczonych przez art. 12 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku

42 Pismo procesowe Rzecznika Praw Obywatelskich..., s. 7; M. Zima-Pajraszewska, *Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami a ubezwłasnowolnienie w Polsce*, „Studia Prawnicze” 2/2013, s. 82.

43 P. Machnikowski, *Instytucja opieki nad pełnoletnim w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w latach 2012–2015*, „Państwo i Prawo” 4/2019, s. 135; Pismo procesowe Rzecznika Praw Obywatelskich..., s. 8.

13 grudnia 2006 r.⁴⁴ Prace koncentrowały się nad zastąpieniem ubezwłasnowolnienia całkowitego instytucją pełnomocnictwa opiekuńczego. Mogłoby ono mieć zastosowanie, gdyby w przyszłości z powodu zaburzeń psychicznych mocodawca stał się trwale niezdolny do samodzielnego podejmowania decyzji w swoich sprawach⁴⁵. Pełnomocnictwo na przyszłość stanowi formę pomocy osobom dorosłym w prowadzeniu ich spraw przede wszystkim w Szwecji, Niemczech i Austrii. Polscy kodyfikаторzy proponowali również wprowadzenie instytucji pełnomocnika podstawionego, na wypadek gdyby ustanowiony pierwotnie pełnomocnik nie mógł lub nie chciał pełnić tej funkcji. Zwrócono także uwagę, iż mogą mieć miejsce sytuacje, w których decyzje osoby niepełnosprawnej są rażąco niekorzystne lub niebezpieczne dla niej samej oraz innych osób. Wówczas sąd mógłby określić zakres czynności, jakich osoba niepełnosprawna mogłaby dokonywać wyłącznie za zgodą opiekuna. Przewidziano również możliwość osobistego działania osoby dorosłej w zakresionych przez sąd sferach⁴⁶. Projektowane konstrukcje prawne zastępujące ubezwłasnowolnienie odpowiadałyby standardom europejskim, a w szczególności postanowieniom konwencji.

Ostatecznie prace nad przygotowaniem nowelizacji prawa cywilnego przerwano. Niewątpliwie jednak zachodzi uzasadniona konieczność ponownego podjęcia prac nad zmianami prawa w zakresie ubezwłasnowolnienia i wprowadzenia do porządku prawnego rozwiązań wzorowanych na standardach europejskich obowiązujących chociażby w Niemczech czy w Szwecji. Jak bowiem pokazują doświadczenia innych państw Europy, udało się skutecznie zrezygnować bądź chociażby w znacznym stopniu ograniczyć stosowanie ubezwłasnowolnienia całkowitego. W tym też kierunku powinny zostać podjęte działania legislacyjne kolejnej komisji kodyfikacyjnej.

44 Dz.U. z 2012 r., poz. 1169 z późn. zm.

45 *Ibidem*; P. Machnikowski, *Pełnomocnictwo opiekuńcze w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w latach 2012–2015*, „Rejent” 5/2016, s. 50 i n.

46 *Ibidem*.

Bibliografia

- Balwicka-Szczyrba M., Sylwestrzak A., *Instytucja ubezwłasnowolnienia w perspektywie unormowań Konstytucji RP oraz konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, t. XL, 2018.
- Dmowski S., *Komentarz do art. 13 k.c.*, [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, S. Dmowski, S. Rudnicki, Warszawa 2011.
- Domański M., *Ubezwłasnowolnienie w prawie polskim a wybrane standardy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 17/2014.
- Ernst U., *Ubezwłasnowolnienie*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 4/2010.
- Ewidencja spraw o ubezwłasnowolnienie w sądach okręgowych – I instancja w latach 2004–2018 oraz w I półroczu 2019 r., <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> (dostęp: 25 stycznia 2020 r.).
- Fiutowski J., *Zdolność do czynności prawnych osób z zaburzeniami psychicznymi w świetle analizy spraw o ubezwłasnowolnienie*, „Psychiatria Polska” 5/1976.
- Gersdorf-Giaro M., *W kwestii pracowniczej zdolności prawnej*, „Nowe Prawo” 5/1979.
- Goździewicz G., *Podmiotowość pracownicza*, [w:] *System prawa pracy. Indywidualne prawo pracy. Część ogólna*, Warszawa 2017.
- Iwanowska A., *Ubezwłasnowolnienie: stop dla osób wykorzystujących podopiecznych*, „Rzeczpospolita”, wydanie z 24 czerwca 2016 r., <https://www.rp.pl/Opinie/306249973-Ubezwlasnowolnienie-stop-dla-osob-wykorzystujacych-podopiecznych.html> (dostęp: 25 stycznia 2020 r.).
- Karkowska D., *Prawo medyczne pielęgniarek*, Warszawa 2013.
- Księżak P., *Komentarz do art. 13 k.c.*, [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Tom I. Przepisy wprowadzające. Część ogólna. Własność i inne prawa rzeczowe*, K. Osajda (red.), Warszawa 2013.
- Liszczycki T., *Prawo pracy*, Warszawa 2018.
- Ludwiczak L., *Ubezwłasnowolnienie w polskim systemie prawnym*, Warszawa 2012.
- Machnikowski P., *Instytucja opieki nad pełnoletnim w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w latach 2012–2015*, „Państwo i Prawo” 4/2019.

- Machnikowski P., *Pełnomocnictwo opiekuńcze w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w latach 2012–2015*, „Rejent” 5/2016.
- Markiewicz I., Heitzman J., Pilszyk A., *Ubezważnowolnienie – instytucja wciąż potrzebna?*, „Psychiatria” 11/2014.
- Pismo procesowe Rzecznika Praw Obywatelskich złożone w sprawie prowadzonej przed Trybunałem Konstytucyjnym, SK 23/18, <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Stanowisko%20RPO%20dla%20TK%20w%20sprawie%20ubezw%C5%82asnowolnienia.pdf> (dostęp: 25 stycznia 2020 r.).
- Pudło R., *Ubezważnowolnienie – doktryna, wątpliwości, alternatywy*, „Psychiatria po Dyplomie” 3/2012, t. 9.
- Sadlik R., *Ubezważnowolnienie pracownika a wypowiedzenie umowy o pracę*, „Rzeczpospolita” z 11 kwietnia 2012 r., <https://www.rp.pl/arttykul/857712-Ubezważnowolnienie-pracownika-a-wypowiedzenie-umowy-o-prace.html> (dostęp: 25 stycznia 2020 r.).
- Salwa Z., *Prawo pracy w PRL w zarysie*, Warszawa 1989.
- Serwach M., *Komentarz do art. 13 k.c.*, [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Część ogólna*, M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak (red.), Warszawa 2014.
- Sokołowski T., *Komentarz do art. 13 k.c.*, [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Część ogólna*, A. Kidyba (red.), Warszawa 2012.
- Stelina J., *Prawo pracy*, Warszawa 2018.
- Szeroczyńska M., *Ubezważnowolnienie i alternatywne formy pomocy w realizowaniu zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością intelektualną, w regulacjach międzynarodowych oraz w prawie obcym, na przykładzie Estonii, Niemiec, Szwecji, Wielkiej Brytanii i Kanady (stanu Manitoba)*, [w:] *Jeśli nie ubezważnowolnienie, to co? Prawne formy wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną*, K. Kędziora (red.), Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego, Warszawa 2012.
- Szwed M., *Likwidacja konstrukcji ubezważnowolnienia w Gruzji po wyroku Sądu Konstytucyjnego z 8 października 2014 r.*, „Przegląd Legislacyjny” 1/2017.
- Zieliński T., Goździewicz G., *Komentarz do art. 22 k.p.*, [w:] *Komentarz do Kodeksu pracy*, L. Florek (red.), Warszawa 2011.
- Zima-Pajraszewska M., *Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami a ubezważnowolnienie w Polsce*, „Studia Prawnicze” 2/2013.

Spis orzecznictwa

Postanowienie SN z 17 marca 2013 r., I CSK 122/13, LEX nr 1353039.

Postanowienie SN z 6 września 2017 r., I CSK 331/17, LEX nr 2382434.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 5 kwietnia 2018 r., III AUa 837/17,
LEX nr 2482908.

Wyrok TK z 7 marca 2007 r., K 28/05, LEX nr 257749.